

РОЗДІЛ V ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО ТОВАРИСТВА ІСТОРІЇ ТА СТАРОЖИТНОСТЕЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Любов ДАЦЕНКО (м.Кіровоград)

У цій статті висвітлено роль Одеського товариства історії та старожитностей у діяльності із збереження історичних пам'яток у Херсонській губернії у другій половині ХІХ – початку ХХ століть. Особлива заслуга Одеського товариства історії та старожитностей полягає у утворенні унікального музею. Стаття написана на архівних матеріалах, введені в обіг звіти й протоколи засідань товариства.

Ключові слова: Одеське Товариство історії та старожитностей, пам'яткоохоронна діяльність, пам'ятки старовини, музеї.

In this article the role of Odessa society history and antiquities in activity on preservation of historical monuments in the second half XIX – beginning of XX century in the Herson province stated. The special merit of Odessa society history and antiquities is in the creation of a unique museum of antiquities. The article is written on archives files; the reports and protocols of Odessa society history and antiquities sitting are included.

Key words: Odessa society of History and antiquities, protecting activities of monuments, old relics and monuments, a museum, collections of museum-pieces.

Розвиток краєзнавства в Херсонській губернії у другій половині ХІХ ст. спричинив залучення широких мас до відшукування пам'яток історії та культури, а разом з тим поглибив і проблему їхнього збереження для майбутніх поколінь.

У зазначений час подальшого розгортання набула пам'яткоохоронна діяльність Одеського товариства історії та старожитностей – першої наукової установи в межах сучасної України. У статуті товариства метою його діяльності підкреслювалося поширення історичних та археологічних відомостей про Південь Російської імперії. Члени товариства повинні були збирати, описувати та зберігати залишки місцевих старожитностей, відшукувати та роз'яснювати документи, що стосувалися згаданої території, згідно із свідченнями стародавніх письменників відшукувати сліди визначних пам'яток, готувати матеріали з історії краю, видавати результати своїх занять [1, с. 3].

Протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Одеське товариство постійно опікувалося станом збереження місцевих пам'яток, здійснило низку пам'яткоохоронних заходів, а саме: виявлення нерухомих пам'яток –

археологічних, архітектурних, історичних місцевостей, некрополів, їхня реєстрація; виявлення та збирання рухомих пам'яток (письмових і речових); створення умов для збереження рухомих пам'яток: місцевих архівів, наукових бібліотек та музеїв; організація охоронних експедицій та розвідок; клопотання перед місцевою владою та інформування центральних органів про вжиття заходів щодо охорони пам'яток; прийняття пам'яток під свою опіку; участь у реставрації, ремонті місцевих пам'яток старовини; популяризація пам'яток через свої видання, місцеву пресу, експонування у власних музеях, проведення просвітницьких заходів (лекцій, екскурсій тощо).

Особливу увагу ОТІС приділяло поповненню музейних колекцій, їхньому збереженню, науковій обробці та описанню археологічних зібрань, а також культурно-просвітницькій роботі серед населення губернії.

На одному з перших засідань у грудні 1839 р. члени товариства, відомі історики-аматори та колекціонери С.Воронцов, Д. Княжевич, М. Мурзакевич, А. Фабр передали на зберігання до товариства колекції монет, археологічні предмети й книги, що стосувалися історії, географії, статистики Новоросійського краю. 1840 року до неї були долучені карти та монети, що зберігалися у Миколаєві при Чорноморській штурманській роті. Ці колекції і поклали початок заснуванню 1843 р. музею при товаристві, а в 1851 відбулося його злиття з міським археологічним музеєм [2, с. 17]. Саме музей відіграв позитивну роль у подальшому збереженні місцевих пам'яток.

Уже на початку 60-х років у музеї визначилися три відділи: бібліотечно-архівний, старожитностей та мінц-кабінету. Фонди музею станом на 14 листопада 1862 р. складали по бібліотеці: карти й плани – 121, креслення та малюнки – 31, книги – 1033 назви із загальною кількістю томів – 1708, документи – 55; колекції археологічних предметів з античної, генуезько-венеціанської, татаро-турецької епох – 72, запорозької – 11, “кам'яних баб” – 34. Найбільше предметів було у мінц-кабінеті – монети різних епох у кількості 14543 штук, з них золотих – 59, срібних – 2904, напівсрібних – 390, олов'яних та мідних – 11190 шт. [3, с. 20].

Фонди музею швидко поповнювалися за рахунок пожертвувань членів ОТІС та колекціонерів П. Бурачкова, І. Куріса, Н. Вертельяка, А. Чиркова, Ф. Бруна та ін.

Велика заслуга в поповненні фондів належала М. Мурзакевичу, який був головним хранителем музею з часу його заснування і до 1883 р. На початку 60-х років він передав до музею античні монети з розкопок святилища на о. Левки (Зміїний), мав власну нумізматичну колекцію, яка з часом перейшла у власність товариства.

М. Мурзакевич був автором 8 путівників з музею. Їхній зміст складали історична довідка про заснування товариства та музею, опис музейних

експонатів, звіти про відвідування. Внаслідок кропіткої, буденної роботи М. Мурзакевича у створенні музею товариства та його облаштування, заклад у 70 – 80-х рр. XIX ст. набув вигляду справжнього історико-культурного закладу й став гордістю городян. Музей був розміщений в окремій будівлі, яку прикрашали кам'яні баби, кам'яні ядра з аккорманської фортеці та стародавній кам'яний причал для річкових суден, що належав еллінському місту Ольвія. Музейні експонати розташовувалися в трьох кімнатах та напівкруглій залі: у першій залі – карти, плани, ікони, у другій – бібліотека. На стінах були розвішані портрети засновників товариства, видатних державних, політичних та громадських діячів краю. У третій та напівкруглій залах були виставлені класичні античні предмети, а в нішах, шафах та вітринах експонувалися монети різних епох. У саду музею під відкритим небом містилася його справжня окраса – 25 кам'яних баб з причорноморських степів [4, с. 57]. Заклад працював щодня, крім неділі, і кількість його відвідувачів щороку постійно зростала: 1873 р. цифра становила 1575 осіб, 1878 – 1895 осіб, а 1880 – 2316 осіб [5].

М. Мурзакевич став першим укладачем систематичного каталогу карт, планів та креслень музею. У його переліку 209 назв карт, планів областей, міст, фортець, будівель, 108 карт морів, річок, заток та гаваней, 103 назв церковних предметів та споруд, а також опис портретів, бюстів, монументів визначних людей краю, заслуга яких зазначена в заснуванні міст, церков, громадських закладів, а також опис історичних краєвидів та старожитностей. Автор залишив нащадкам імена меценатів А. Скальковського, А. Декар'єра, З. та М. Аркасів, А. Чиркова, В. Григоровича, які протягом тривалого часу збагачували колекції музею своїми дарами.

На початку 80-х років XIX ст. М. Мурзакевич клопотав перед Одеською міською думою про виділення коштів та місця для нового приміщення музею з надією, що “дума не відмовить в сприянні загальноосвітньому закладу, яким є Одеський музей і котрий займає третє місце в Росії після Ермітажу та Рум'янцевського музею” [6, с. 13]. На будівництво міської бібліотеки та облаштування в ній нового приміщення для музею міський голова Г.Г. Маразлі особисто пожертвував суму в 30 тис. крб. [7, с. 2].

Члени ОТІС неодноразово обстежували терени Херсонської губернії з метою розвідки у виявленні історичних місцевостей та пам'яток старовини. Так, у 1861 – 1862 рр. д.ч. товариства Ф. Брун дослідив райони Аджилицького, Тілігульського та Березанського лиманів, околиці Ольвії (с. Парутино) для пошуку слідів еллінських поселень. Він дослідив місцевості Семенового рогу, Станіславів мис, с. Кисляківка, Гетьманської балки, Бузьку та Волоську коси для встановлення шляхів, якими просувалися потерпілі від поразки під Полтавою 1709 р. шведські війська.

Внаслідок повторного обстеження берегів і пониззя Дніпра влітку 1863 року д.ч. товариства підполковник корпусу топографів А. Чирков презентував топографічну роботу з кресленнями детальних планів Одеси, Очакова, Кінбурну, Аджигольського городища, Ольвії та с. Парутино, урочищ Волоської та Руської кос як означених історичних місцевостей для подальшого вивчення. Після обстеження селищ Кисляківка та Олександрівка А. Чирков виявив залишки 17 козацьких городищ і зробив опис 10 знайдених предметів [8, с. 14]. У своїх замітках та повідомленнях на сторінках “Записок” виділив три типи поселень – античні, турецькі та запорозькі, підготував археологічну карту гирл Дніпра та Бугу з нанесеними на ній городищами та курганами, а також план городища при містечку Станіславові [9, с. 546 – 550]. Таким чином, означені історичні місцевості потребували подальшого вивчення. Фахівець із стародавньої географії професор Ф. Брун опублікував на сторінках “Записок” наукове дослідження із стародавньої географії й топографії краю. У цьому дослідженні він підкреслював значення річок Дніпро, Інгул, Буг, Дністер як місць розселення середньовічних слов'янських племен та встановлення господарських, торговельних зв'язків давніх поселень через водні сполучення. З часом це дослідження вийшло окремою збіркою і значною мірою сприяло визначенню території Геродотової Скіфії [10].

У 1871 – 1873 рр. професор Новоросійського університету, вчений-славіст із світовим ім'ям В. Григорович здійснив подорожі по території Херсонщини, зокрема, по узбережжях Дніпра та Дністра. При обстеженні міст Берислава, Миколаєва, Тягинки, Херсона, а також селищ Градениця, Яски, Маяки, Овідіополь він збирав християнські старожитності – Євангелія, церковні начиння, ікони та надписи на них, історичні легенди, вірші. На території Бізюкового монастиря відшукав могили козаків-задунайців [11].

Ще 1840 року президент товариства Д. Княжевич висловив думку про необхідність складання археологічної карти курганів південного регіону тодішньої Російської імперії. Першими укладачами спеціальних карт Херсонського узбережжя Дніпра та Дністра з зазначенням на них курганів стали члени ОТІС В. Григорович та А. Чирков, а також А. Шмідт, М. Аркас, П. Бурачков.

Не залишилась поза увагою ОТІС й охорона некрополів. У квітні 1873 р. віце-президент товариства М. Мурзакевич обстежив Херсонську фортечну церкву, де була могила-склеп Г. Потьомкіна й надмогильні пам'ятники 12 воїнів-героїв Очаківського штурму І. Меллер-Закомельського, с. Волконського, І. Синельникова, І. Горича, Д. Мартинова, П. Максимовича, О. Вюртемберзького, Е. Россета, М. Корсакова та ін. На засіданні товариства він повідомив про зневажливе ставлення місцевої влади до збереження пам'ятників і звернувся до присутніх з пропозицією

зберегти те, що варте уваги, просив “не замедлитъ употребить зависящие от него меры к исправлению и поддержке надгробий в прежнем виде, а также о положении доски над могилою кн. Потёмкина” [12, с. 395].

Виходячи з вимог статуту щодо завдань із збереження історичних пам'яток, товариство 1873 р. звернулося з клопотанням до військового міністра Д. Мілютіна, Херсонського інженерного відомства в сприянні в реставрації склепу та пам'ятників загиблим воїнам під час російсько-турецької війни 1788 – 1791 рр. [13, с. 6 – 7]. За розпорядженням військового міністра була створена спеціальна комісія в складі полковника інженерної служби Е. Брунста, військового інженера полковника М. Журавського, інженер-капітана О. Бертъе-Делагарда, фортечного священика о. Черняговського та віце-президента ОТІС М. Мурзакевича для розкриття могили-склепу Г. Потьомкіна. Прах воєначальника помістили у свинцеву домовину й поховали в землі. Нагороди як реліквії залишилися у фортечній церкві [12, с. 396]. За три роки реставраційних робіт установили мармурову пам'ятну дошку на могилі Г. Потьомкіна, відремонтували надмогильні пам'ятники, поновили надписи. Херсонське земство на благодійницькі гроші встановило на церкві мармурову дошку. Особисті речі ордени св. Андрія Первозванного, св. Володимира та св. Георгія Побідоносця надійшли на зберігання до музею товариства. На одному із засідань М. Мурзакевич повідомив, що некрополь приведений у належний вигляд, і “встановлена мармурова дошка з бронзовою прикрасою герба та ім'ям князя, лаврового та дубового вінків з посвятою взяттю Очакова, Акермана, Ізмаїла та заснованих ним Херсона, Катеринослава та Миколаєва” [14].

Члени товариства цікавилися станом збереження місцевих пам'яток краю. Так, А. Чирков зібрав колекцію надписів з ікон, надмогильних пам'яток та церковних будівель м. Херсона. У Миколаївському інженерному архіві морського відомства він відшукав топографічні плани Херсонської фортеці та адміралтейства. На виготовлених копіях плану пошуковець позначив 116 будівель воєнного, адміністративного та господарського призначення. Принагідно зазначимо, що на час зняття копій уже не залишилося жодної з них [15, с. 477 – 481].

Член-кореспондент ОТІС В. Зарудний склав опис та реєстр воєнних реліквій Миколаївського адміралтейського собору, а також матеріалів архіву – метричні книги (з 1792 по 1867 рр.), сповідальні розписи та шлюбні справи (з 1821 по 1867 рр.) [16, с. 189 – 192]. Автор передав на зберігання до музею товариства літографічні листи із зображенням Миколаївського адміралтейського собору та надмогильного пам'ятника адміралу М. Фалєєву.

У 70 – 90-х роках ХІХ ст. значно посилюється увага ОТІС до збереження археологічних пам'яток, внаслідок чого розпочинаються

систематичні археологічні розкопки на всій території Херсонської губернії. Це пов'язано було з певними обставинами. По-перше, на безкрайніх просторах степів були розкидані численні кургани та городища. Мовчазні кам'яні баби та менгіри засвідчували про перебування на цій території протягом приблизно двох тисячоліть різних народів, але найдавнішими мешканцями вважалися кіммерійці, скіфи та сармати, які перебували в тісному контакті з грецьким населенням Північного Причорномор'я. По-друге, територія херсонських степів у середньовіччя була тим стовповим шляхом, яким пересувалися різні кочові народи з Азії в Європу, місцем оселення слов'янських племен та перебування печенігів, половців, татар, запорозьких козаків.

В останній третині XIX ст. внаслідок економічного розвитку південні степи інтенсивно освоювалися й залишки стародавніх курганів, поселень, городищ зникали: землі розорювалися, каміння розбиралося селянами на будівництво. Проведенню археологічних розкопок, певною мірою, посприяли й самовільні пошуки селян-скарбошукачів. Сотні курганів та могильників як пам'ятки матеріальної культури були по-варварськи розграбовані, безжалісно знищувалися стародавні поховання. Недарма темний селянин, шукач скарбів у Херсонських степах став прообразом літературного героя – копача Бонавентури з п'єси І.Карпенка-Карого “Сто тисяч”.

Уряд у циркулярних розпорядженнях 1882, 1884, 1886 рр. неодноразово звертався до губернського начальства й просив його “сделать распоряжения о воспреещении кладоискательства и неизбежного от этого разрушения памятников старины и о доставлении на рассмотрение императорской Археологической комиссии всех необходимых предметов” [17, арк. 11, 11 зв., 12, 12 зв.]. Археологічна комісія в листі до Міністерства внутрішніх справ від 27 листопада 1887 р. за підписом А.А. Бобринського була тривогу з приводу невмотивованих розкопок скарбошукачів і вимагала “поставить под контроль все общества, ученые учреждения и частные ученые общества под строгие соблюдения” і щоб при цьому були виконані умови “предоставления ей отчета о научной произведенной раскопке, с приложением необходимых чертежей и планов, а также доставка всех найденных при раскопке вещей” [17, арк.13, 13 зв, 14, 14 зв.]. Це спонукало членів ОТІС до активних пам'яткоохоронних дій для забезпечення збереження історичних цінностей і взяття археологічних пам'яток під свою опіку.

Протягом 1886 – 1887 рр. були проведені археологічні розкопки в селищах Роксолани, Троїцьке, Нерубайське (Одеський повіт), Білозірка (Херсонський повіт), передмістях Одеси. Особливу увагу товариство звернуло на давньогрецьке місто Ольвія (с. Парутино) та острів Березань. З

1870 по 1914 роки тут проводили розкопки члени товариства М. Аркас, І. Суручан, В. Ястребов, Е. Штерн, Б. Фармаковський та ін.

Навесні 1893 р. комісія в складі членів товариства – О. Бертсьє-Делагарда, А. Лонгінова, Ф. Успенського, А. Кочубинського, Е. Штерна, Н. Ерделі, Г. Скадовського здійснила археологічну експедицію в с. Парутино (урочище стародавньої Ольвії) для обстеження курганів. Внаслідок цього товариство звернулося до Херсонського губернатора з проханням про вжиття захисних дій до збереження залишків стародавньої Ольвії [18, с. 66].

Свої міркування про стан ольвійського поселення члени ОТІС виклали на IX археологічному з'їзді у Вільно 1893 р. З доповіддю під актуальною назвою “Доклад о нынешнем состоянии древней Ольвии и о предполагаемых мерах к упорядочению производимых в ней раскопок” виступив професор Новоросійського університету, дійсний член товариства Ф. Успенський. У ній він порушив проблему збереження стародавніх пам'яток від хижацького розграбування та проведення систематичних археологічних досліджень ольвійського акрополю. Доповідач уперше визначив місце Ольвії як археологічного центру унікального комплексу наявних берегових грецьких поселень, окреслив територію грецької колонізації в стародавні часи – чорноморське узбережжя до Березані як одного із головних пунктів так званого грецького шляху [19, арк. 3а].

План проведення розкопок в Ольвії ускладнювався через те, що її територія перебувала в приватній власності графині Л. Мусіної-Пушкіної. За чинним на той час законом право на ведення археологічних розкопок й одержання дозволу мала лише Імператорська Археологічна комісія і тільки на землях державних і громадських. На приватних землях власник мав право самостійно проводити розкопки, а знайдені предмети старожитностей залишати в особистому користуванні “недоторканно” [19, арк. 6]. Проблема збереження античних предметів виявилася під загрозою. Занепокоєні наявним станом речей члени ОТІС звернулися до поважного форуму зі словами: “Археологическая роль Ольвии, обилие открываемых из-под ее развалин и из окружающих ее могильников и окрестных греческих поселений мраморных плит с надписями, художественных изделий и других памятников общественного и частного быта, налагает на русскую археологическую науку серьезные обязанности по сохранению и систематическому исследованию древностей” [19, арк. 6а].

Одночасно визначалися завдання, що потребували негайного розв'язання: по-перше, зняття нового топографічного плану сучасної Ольвії з позначенням усіх особливостей місцевості, опису Ольвії та її передмість з позначками знайдених археологічних речей; по-друге, проведення правильних та систематичних розкопок не тільки урочища Ольвії, а й суміжної місцевості.

Проблема, що виходила з прав на розкопки, пов'язана з володінням Л. Мусіної-Пушкіної, стала “самым существенным камнем преткновения в нашем вопросе... Частное право собственности, при настоящих условиях, ставит непреодолимые преграды к применению научных методов исследования Ольвии и служит причиной того, что занимающая нас местность обречена на невежественную эксплуатацию со стороны местного населения и пока недоступна для научного исследования”. Комісія дійшла висновку, що для отримання права на ведення розкопок, необхідно звернутися за сприянням до уряду [19, арк. 8а]. Саме тому комісія просила надати провінційним ученим товариствам свободу проведення розкопок у місцевостях, що являли собою археологічний інтерес, а також, надати свободу в пошуках та продажу старожитностей селянами в їхніх садибах, не утруднювати їхнього права адміністративними утисками, які приносять не стільки користі, скільки шкоди [19, арк. 9, 9а].

Ухваливши постанову про Ольвію, Віленський з'їзд звернувся до голови Московського археологічного товариства графині П. Уварової – дружини російського мецената С. Уварова, котра була відома в наукових колах як особа, котра всіляко опікувалася й підтримувала проведення археологічних з'їздів та археологічних досліджень в Росії.

У листі до ОТІС від 7 червня 1894 р. П. Уварова виклала свої міркування щодо розв'язання цього питання й повідомила, що вона особисто клопоталася перед Л. Мусіною-Пушкіною про дозвіл на ведення розкопок, внаслідок чого остання “желает иметь дело только с гр. Уваровой и обещает ей одной дать разрешение на раскопки и то может быть потому, что надеется, что она никогда не воспользуется этим правом” [20, арк. 120, 120а, 121, 121а]. П. Уварова пообіцяла свою особисту підтримку ОТІС у кінцевому й позитивному рішенні: “не желает мешать Одесскому обществу в его исследовании греческих колоний, для которых ...оно и более подготовлено, и ведет за последнее время с такою настойчивостью и умением” [20, арк. 121а].

Товариство створило комісію у складі віце-президента О. Бертъс-Делагарда, Е. Штерна та Ф. Успенського для детального вивчення питання. Доповідь комісії про те, що товариство готове взяти участь у розкопках, залучити кошти, контролювати хід робіт, була направлена до уряду. Питання розв'язалося позитивно, і в березні 1900 р. ОТІС отримало від імператорської Археологічної комісії офіційний дозвіл на ведення систематичних розкопок [21, арк. 36].

На початку ХХ ст. основним джерелом поповнення фондів музею становлять археологічні розкопки Ольвійського та Березанського некрополів, трипільського поселення в с. Петрени. Велика заслуга в їхньому проведенні належала дійсному члену ОТІС, професору класичної філології Новоросійського університету, історику та археологу, завідувачеві музею

Е. Штерну. Йому вдалося врятувати від загибелі унікальні предмети античної старожитності в кількості 500 шт. і придбати 1900 р. від торговців античністю ольвійських предметів на суму 206 руб., серед них – рідкісні античні червонофігурні вази з графіті [22, с. 66]. Протягом 1900 – 1909 рр. фонди музею поповнювалися березанською та петренською колекціями відповідно в 12 тис. інв. од. та 2800 інв. од. [2, с. 25]. Він клопотав перед Археологічною комісією в Санкт-Петербурзі про взяття розкопок під свій контроль, розробив цілу методику розпізнавання справжніх античних предметів від підроблених виробів одеських та грецьких “майстрів”, знайомився з колекціями місцевих збирачів О. Фогеля та А. Маврогордато й склав їхній опис, спонукав місцевих торговців предметами античності братів Гохманів до благодійницької діяльності [23].

З іменем Е. Штерна пов’язана перебудова музею, проведення першої інвентаризації музейних коштовностей: 1898 р. було описано та взято на облік 6541 експонат, а саме: предмети кам’яного віку – 101 шт., стародавні написи на каменях – 150, античне скло – 171, теракота – 633, глиняний посуд та вази – 2801, з них фрагменти, амфорні ручки та шийки – 1860, античний мармур – 221, портрети й картини – 219, староегипетські речі – 270 [24, с. 25].

У 1901 – 1902 рр. до фондів музею надійшло близько 2000 предметів. У цей час О. Бертье-Делагард зробив чи не найбільший внесок ольвійських старожитностей на суму 3000 руб., серед яких були 188 предметів, куплених із колекції А.П. Маврогордато на суму 1800 руб. [25]. Розпочаті археологічні розкопки в Ольвії викликали резонанс серед широких кіл громадськості, що особливо позначилося на кількості відвідувачів музею: у 1902 – 1903 рр. цифра зросла до 7000 осіб [26, с. 105].

Зростання фондів поставило питання про нове приміщення для музею. Е. Штерн з початку 1900-х років і до часу його відкриття 14 листопада 1908 р. опікувався його проблемами. У своїй доповіді, присвяченій 70-річному ювілею товариства, Е.Р. Штерн відзначив, що цей музей “областной, где собраны памятники и документы, которые имеют отношение к старине региона, естественным центром которого является Одесса, ... его коллекции должны служить иллюстрацией жизни минувших дней нашего блаженного края и в своей совокупности должны возбуждать интерес к прошедшему, усиливать привязанность к родине” [27, с. 25].

Члени ОТІС збирали й письмові документи, пов’язані з історією краю: рукописи, стародруки, грамоти, накази, щоденники, листи. У 1866–1868 рр. М. Мурзакевич присвятив вивченню архівів краю – Миколаївського Чорноморського управління Новоросійського генерал-губернаторства, розбором архіву канцелярії Г. Потьомкіна в Решетилівці. Документи стосувалися історії краю другої половини XVIII ст.: розпорядження Катерини II, ордери Г. Потьомкіна, листування Потьомкіна з видатними

діячами – М. Фалєєвим, О. Рішельє, І. Дерибасом, А. Ланжероном. Документи з архіву фортеці св. Єлисавети опрацював В. Ястребов, Миколаївського портового архіву – О.Маркевич. Науково оброблені матеріали публікувалися на сторінках “Записок”. Увагу привертали й різні написи на давньогрецьких постаментах, козацьких хрестах, церковних предметах.

У своїй пам’яткоохоронній діяльності ОТІС активно співпрацював з іншими відомствами й товариствами. Зокрема, були встановлені тісні контакти з Міністерством внутрішніх справ, Імператорською Археологічною комісією, Московським археологічним товариством, з університетами тодішньої Російської імперії – Новоросійським, Київським, Харківським, Санкт-Петербурзьким, Московським, Варшавським, університетськими науковими установами, статистичними комітетами, архівами, бібліотеками та музеями. Проводився обмін науковими виданнями, інформаційними повідомленнями, пересилалися копії історичних документів, зліпки музейних експонатів. Фондами музею, архіву, бібліотеки товариства користувалися вітчизняні історики В. Латишев, Є. Феліцин, О. Подшивалов, В. Смирнов, Ф. Лебедінцев, Б. Фармаковський. Товариство виконувало різні доручення науковців з країн світу, зокрема, Німеччини, Франції, Італії, Греції.

Представники ОТІС були активними учасниками археологічних з’їздів, робили на них доповіді про місцеві старожитності, презентували карти, плани, малюнки, креслення, античні експонати. Товариство регулярно забезпечувало своїми виданнями навчальні заклади губернії, бібліотеки, передавало в подарунок рідкісні екземпляри книг з історії краю. Воно спонукало любителів історії краю, місцевих краєзнавців до наукових пошуків. Так, 1889 р. на честь 50-річчя ОТІС дочками одного із засновників товариства та його першого президента Д.М. Княжевича Катериною, Єлизаветою та Марією Княжевичами були засновані дві премії по 1000 руб. кожна за кращий твір з історії та археології Півдня, а Одеська міська дума встановила премію розміром 500 руб. [28, с. 22]. 1894 р. дійсний член ОТІС О. Бертє-Делагард встановив ще дві заохочувальні премії такого ж характеру по 600 руб.

Таким чином, Одеське товариство історії та старожитностей протягом другої половини XIX – початку XX ст. ретельно опікувалося охороною пам’яток старовини на теренах Херсонської губернії. Організація пошукових експедицій та розвідок, проведення археологічних розкопок сприяли виявленню та подальшому зберіганню значної кількості писемних і речових, рухомих та нерухомих пам’яток історії для майбутніх поколінь. Внаслідок ужитих заходів було створено унікальний музей для зберігання місцевих старожитностей, який сприяв розвитку інтересу до свого

минулого, любові до своєї історії та виховання почуття поваги до історичної спадщини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Устав Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1839.
2. 150 лет Одесскому обществу истории и древностей. // Тезисы докладов юбилейной конференции. – Одесса, 1989. – 39 с.
3. Отчет ООИД за 1862 – 1863 гг. (далі – Отчет... 1862 – 1863 гг.) – Одесса, 1864.
4. Краткий указатель музея Императорского Одесского общества истории и древностей. Составил Н.Мурзакевич. Изд.6-ое, дополн. – Одесса, 1878. – С.57.
5. Отчет... 1872 – 1873 гг. – Одесса, 1874. – С. 11 – 12; так само... 1879 – 1880 гг. – Одесса, 1881. – С. 12; так само... 1880 – 1881 гг. – Одесса, 1882. – С. 13.
6. Отчет... 1879 – 1880 гг. – Одесса, 1881.
7. Отчет... 1881 – 1882 гг. – Одесса, 1883.
8. Отчет ...1863 – 1864 гг. – Одесса, 1864.
9. Чирков А. Краткий очерк городищ, находящихся по Днепру и лиману. //Записки ООИД. – 1863. – Т.VI. – С.546 – 550.
- 10.Брун Ф. Черноморье. Сборник исследований по истории географии Южной России. (1852 – 1877). В двух томах. – Одесса, 1879 – 1880.
11. Отчет... 1873 – 1874 гг. – Одесса, 1874.
- 12.Мурзакевич Н. Донесение о надгробных памятниках Херсонской крепостной церкви. // Записки ООИД. – 1875. – Т. IX. – С. 390 – 396.
13. Отчет... 1872 – 1873 гг. – Одесса, 1874.
14. Отчет... 1876 – 1877 гг. – Одесса, 1878.
15. Чирков А. Описание строений в бывших Херсонской крепости и адмиралтейства, при состоянии их с 1808 по 1825 гг., к топографическим планам оных. //Записки ООИД. – 1881. – Т.XI. – С. 477 – 481.
- 16.Зарудный В. Краткая опись знамен и значков, находящихся в Николаевском адмиралтейском соборе. //Записки ООИД. – 1883. – Т.XII. – С. 189 – 192.
17. ДАОО. – Ф.93. – Оп.1. – Од.зб.93.
18. Отчет... 1893 г. – Одесса, 1894.
19. ДАОО. – Ф.93. – Оп.1. – Од.зб.104.
20. ДАОО. – Ф.93. – Оп.1. – Од.зб.113.
21. ДАОО. – Ф.93. – Оп.1. – Од.зб.115.
- 22.Протоколи засідання ОТІС за 1898 – 1899 рр. (далі – Протоколи... 1898 – 1899). // Записки ООИД. – 1899. – Т.XXII. – С.102 – 124; так само... 1900 – 1901. // Записки ООИД. – 1901. – Т.XXIII. – С.66.
23. Протоколи... 1898 – 1899 рр. // Записки ООИД. – 1899. – Т.XXII. – С.82 – 92; 118 – 119.
24. Отчет... 1898 г. – Одесса, 1900.
- 25.Протоколи... 1901 – 1902 рр. // Записки ООИД. – 1902. – Т.XXIV. – С. 53, 75; так само... 1902 рр. // Записки ООИД. – 1904. – Т.XXV. – С. 104.
- 26.Протоколи... 1902 р. //Записки ООИД. – 1904. – Т.XXV. – С.104.
- 27.Протоколи... 1908 – 1909 рр. //Записки ООИД. – 1910. – Т. XXVIII. – С.17-36.
28. Отчет... 1889 – 1890 гг. – Одесса, 1891.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Даценко Любов Миколаївна – викладач кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми історичного краєзнавства та історії краєзнавчого руху на півдні України в другій половині XIX – початку XX ст.